

TOPONÎMÎYA GELÊRÎ: NAVÊN CIHAN Û VEGOTINÊN TÊKILDARÎ WAN (Li Herêmên Hezex û Nisêbînê)

Cahit BENEK

Beşa Ziman û Çanda Kurdî- Zanîngeha Mardin Artukluyê/ Turkiya

PUXTE:

Mijara vê gotarê, ew vegotinên gelêrî ne ku bi awayekî têkildarî navên cih û waran in û dikare wek toponîmîya gelêrî jî were binavkirin. Bi gotineka din navên wan cih û waran hatine vekolan ku têkildarî wan, vegotineka gelêrî heye. Ev vegotinên gelêrî bi xebateka sehayî ya li herêmeka dîyar û di çarçoveya rê û rêbazên zanistî da hatine berhevkirin. Ji ber ku ev vegotin mînakên wêjeya devkî ne, gelek kodên folklorîk vedihewînin. Her wiha ji ber ku ev vegotin têkildarî navên cih û waran in, rasterast bi zanista toponîmîyê ve jî tîr girêdan. Bi armanca ku zanista toponîmîyê were zelalkirin, di vê xebatê da danasîna şaxên toponîmîyê dê were kirin û bi rêya tabloyekê ev şax dê werin nîşandan.

Di vê xebatê da çar mînak dê werin pêşkêşkirin ku mînaka *Elo Dîno* li ser navê qesrekê; mînaka *Keçika Bikezî* li ser navê zîyareteka yekgorî; mînaka *Kelha Hêtim* li ser navê kelihekê û mînaka *Qesirbelekê* jî li ser navê gundekî ye. Piştî pêşkêşkirina her vegotina gelêrî ku nav yan jî awayê navlêkirina cih û warekî vedibêje, analîzek dê were kirin û bi vê analîzê dê kêmkirîna were fêmkirin bê ka navên cih û warên di vê sehayê da bi çî awayî hatine danîn û vê navlêkirinê di wêjeya devkî da roleka çawa pêk anîye.

Peyvên Serekî: *Folklor, toponîmî, cih û war, nav, vegotinên gelêrî*

Destpêk:

Çi zindî çî ne zindî; çî afirîner çî aferîde, her hebûnek navekî xwe heye û bi vî navê ku ji alîyê mirovan ve hatiye danîn dihê naskirin û zanîn. Ne mimkun e tiştek bêyî navê xwe bibe xwedîyê wateyekê. Ji ber vê yekê nav hêmaneka gelekî girîng e bo mirovahîyê. Helbet ev nav jî jixweber derneketine holê anku her navek di çarçoveya disîplînekê da hatiye danîn. Her wiha ev navlêkirin jî li gorî hin edet û nêrîtan pêk hatiye. Navên cih û waran jî di vê çarçoveyê da ne ku pêşî ji bo zanista onomastîkê û piştra jî ji bo binbeşeka wê toponîmîyê dibine mijar.

Ev xebat li ser navê cih û waran hatiye kirin lê mijara wê ne tenê navê hin cih û waran û awayê çêbûna wan, di heman demê da awayê cihgirtina wan a di edebîyata gelêrî da ye. Anku rengvedana van navaan a di edebîyata gelêrî da mijara bingehîn e bo vê xebatê.

Armanca vê lêkolînê ew e ku têkilîya di navbera toponîmî û edebîyata gelêrî da raxe ber çavan. Bi vê boneyê li ser navê hin cih û waran sekinîye û vegotinên gelêrî yên der barê navê van cihan da pêşkêş kirine ku bi saya wan, mirov dibîne bê ka cihek çawa nav digire, çima vî navî digire û bi vî awayî jî navê van cihan watedartir dibe. Her wiha bi

neqilkirina van vegotin, tradîsyona navlêkirinê jî zelaltir kirîye lewra her vegotina gelêrî ku li ser toponîmiya cihekî ye di heman demê da awayê navlêkirinê jî vedibêje. Bê çawa her cihek navê xwe heye, her navlêkirin jî sedemeka xwe heye. Yanî dema ku cihek bi nav dibe, bêguman di wê navlêkirinê da rola rûdanekê heye. Her wiha mimkun e ji vê rûdanê der barê vî navî da vegotinek jî hatibe honan. Dîsa mimkun e ev vegotin bi heman formê hatibe neqilkirin yan jî di neqilkirinê da kirasê xwe guhertibe. Helbet îhtîmal heye ku rewş berovajîyê vê yekê jî be. Yanî dibe ku halê hazir vegotinek hebe û li gorî vê vegotinê nav li cihekî were danîn.

Çawa ku her cih û warekî navekî xwe heye bêguman der barê navlêkirina wir da jî behsek heye. Anku wateyeka wî navî heye û di encama rûdanekê da derketîye holê. Îhtîmal e ku tenê ji ber layîqdiştinekê jî nav li cihekî hatibe kirin û der barê wî navî da vegotinek çênebûbe. Lê dîsa jî ew nav ji vê wateyê ne bêrî ye.

Her çend li gorî xwezayîya ziman û axaftinê gelek nav deforme bûbin û bi halê xwe yê dawî tiştêkî nehînin bîra mirov jî dema mirov pey koka wan dikeve ev wateya ku em behs dikin gelek caran derdikeve holê. Em dikarin bêjin ku heke navek hebe, bi çend hevokan be jî der barê wî navî da wek sedema navlêkirinê/wateya navî behsek jî heye û tecrûbeyên me yên sehayî jî bûn palpişt bo vê angaştê. Helbet ev behs her demê nagihîjê wê astê ku bikeve formata vegotineka gelêrî da. Lewma me jî tenê ew behs kirin mijar bo vê xebatê ku di formata vegotinê gelêrî da ne û der barê navê cih û warekî yan jî navlêkirina wir da ne. Ev vegotin her demê rasterast wateya navê cih û warî nadin anku ne li ser etîmolojîya navî ne. Carinan der barê wê rûdanê da ne ku di encamê da cih bi nav bûye; carinan der barê wî kesî/ê/tiştî da ne ku cih pê bi nav bûye. Lê dîsa jî her du derdikevin heman cihî û navê wî cih û warî watedar dikin.

Onomastîk û Binbeşa Wê Toponîmî:

Navlêkirin ji bo mirovan kevneşopîyeka jênegere. Mirovan, herdem nav li kes û tiştan kirine û xuya ye li gorî van navan wate dane tiştan. Anku navê tiştên şênber, razber, zindî, nezindî, mirov û her cure heyberan bi vî awayî bûne xwedîyê wateyekê û hatine naskirin. Mirovan; mirov jî di nav da ji bo her tiştî pêdivî pê birine ku navekî diyar bikin û wî/wê tiştî/kesî/kesê bi vî navî nas bikin û bidine naskirin. Lewra dema ku mirov bifikire, ne mimkun e ku bêtî navan jîyan bimeşe û mirov têkilîyê bi hev ra danin. Li gorî Platon, ji bo her heybera ku heye divê mirov der heqê wê heyberê da sê tiştan bizane û ev nav, pênase û nîma ne (Poyraz, 2004, r. 236). Diyar e ku ev çanda navlêkirinê ya jênegere dê her bidome.

Xebatên di çarçoveya navlêkirinê da bûne mijara “onomastîk”ê ku mirov dikare wek “navnasî” kurdîze bike. İbrahim Şahin di çarçoveya onomastîkê da navan wek “onîm (navê taybet)” û “apelyatîf (navê cureyî/cinsî)” dabeş dike. Onîm dihê wateya navê taybet û di têgeha onomastîkê da, di navlêkirina şaxên wê da û di vesazkirina gelek têgehên têkildarî onomastîkê da peywirê digire û ji “ονομα, ονυμα”ya grekî pêk hatîye (Şahin, 2018, r. 11).

Ger mirov têgeha navî wek “peyva ku kesek yan jî tiştêk pê dihê naskirin” pênase bike û onomastîk jî zanista navî be mirov dikare bêje onomastîk ew zanist e ku li ser navan û navên kesan lêkolînan dike; ji aliyê kokê, geşedana dîrokî û pirsgerîkên çand û zimanî ve li ser wan disekine (TDK, 2005, r. 21). Berfirehtirîn pênaseya onomastîkê ji aliyê Dilek Keleş ve hatîye kirin. Li gorî vê pênaseyê;

Onomastîk ew zanist e ku li ser wate, kok û awayê dayîna navî lêkolînan dike, bi vî awayî pêşketin û çanda civakan destnîşan dike; bi zimannasî, dîrok, cografya, civaknasî, derûnnasî, folklor û arkeolojîyê ra di nava têkilîyeka xurt da ye; li welatên rojava wek dîsîplîneka serbixwe kar dike lê li welatê me [Tirkîye] di nava zanistên din da dihê meşandin (Keleş, 1996, r. 1).

Helbet divê were destnîşankirin ku ev zanist li ser navên taybet anku serenavan disekine. “Ev zanist, li ser awayê lêkirina navên taybet yên wek navê mirovan, navê cihan, navê kuçe, kolan û taxan, navê gel û netewan, navê beşên erdnîgarî, navê lehengên di berhemên wêjeyî de, navê berhem û merqeyan û hwd dixebite” (Öçal, 2016, r. 2).

Lêkolînên li ser navlêkirinê bi awayekî rêk û pêk di bin banê zanista têkildar onomastîkê da hatine kirin. Bi gotineka din xebatên li ser navan bi afirandina zanista onomastîkê ra sistematîze bûne û ketine çarçoveya dîsîplînekê da. Ev yek jî gelekî ne dûr e lewra onomastîk zanisteka nû ye. Sala 1949ê li Parîsê konseyek ji bo xebatên di vî warî da dihê avakirin ku heta niha jî xebatên xwe didomîne. Ev konsey kovareka bi navê “onoma” diweşîne û civînên navnetewî li dar dixê. 1951ê jî li Emerîkayê bi navê “The American Name Society” komeleyek dihê damezrandin ku li gel navên Emerîkî li ser hemû navên cihanê dixebite (Öçal, 2016, r. 9).

Şaxên Onomastîkê:

Onomastîk wek sehayeka zanistê, xwedî gelek binbeşan e. Di vî zanistê da dîsa li gel binbeşên xwe sê şaxên sereke hene:

Zanista navên cih û waran (toponymie, toponymy)

Zanista navên cografîk: Navên çeman: (1: hdyronymie, hydronymy, hydronymie; navên çîyayan: (2: oronymie, oronymy)

Zanista navên kesan (anthroponymie, anthroponymy, antroponymie) (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2241).

Weke dîyar dibe zanista onomastîkê di çarçoveya xebata xwe da li gorî hin taybetmendîyan navan kategorîze dike, ji bo her kategorîyekê binbeşeka xwe heye û li ser her cure navekî di bin beşa têkildar da li gorî qaîdeyên taybet hûr dibe. Di nav van da navên cih û waran anku toponîm û navên kesan anku antroponîm bêtir li kar in. Çiku herî zêde navên kesan û navê cihê ku lê dijîn dihêne bikarînan (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2241).

Yavuz û Şenel li gorî vî kategorîzekirinê hîdronîm û oronîman rasterast wek binbeşên zanista onomastîkê nîşan didin lê Şahin wan wek cureyên toponîmîyê destnîşan dike ku ew jî binbeşeka onomastîkê ye. Şahin li ser têgehên toponîmîyê bi awayekî berfireh xebitîye lewma em ê jî bêtir senifandina İbrahim Şahinî referans bigirin.

Şahin di pirtûka “navnasî” da urbonîm wek şaxeka onomastîkê destnîşan dike lê di gotara xwe da ku bi navê “Pirsgirêkên Senifandina Têgeh û Cureyan di Navwarnasîya (toponîmî) Tirkîyeyê da” weşandîye, urbonîm wek cureyekî toponîmîyê destnîşan dike. Ew êdî di wê bawerîyê da ye ku divê urbonîm ne wek cureyekî onîman yan jî toponîman were nixrandin. Divê mîna mîkrotoponîmî û makrotoponîmîyê wek sehayekê were nixrandin ku toponîm lê dihêne berhevkirin (Şahin, 2018, r. 87).

Wek Zanistekê Toponîmî:

Toponîm cureyekî onîmê (navê taybet) ye ku dihê wateya her cure navlêkirinên cografîk ên weke oronîm (navê çiyayan), hîdronîm (navê avan), urbonîm (navê bajaran) û agroonîman (navê zevîyan) (Şahin, 2013, r. 48). Hemû navên cografîk ên welatekî yan jî erdeka diyar wek toponîmîya wî welatî/wê erdê dihê binavkirin (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 17). Têgeha toponîmê koka xwe grekî ye ku wek “topos” anku cih û “onoma” anku nav, ji du hêmanan pêk dihê û dihê wateya “navên cografîk”, “navê cih û waran” (Albayrak, 2004, r. 15).

Toponîmî jî navê wê zanistê ye ku li ser toponîman disekine. Anku wek binbeşa sereka ya onomastîkê û wek zantistekê toponîmî li ser navê cih û waran disekine, wan disenîfîne û li ser wateya wan hûr dibe. Toponîmîya cihekî hemû navên cografîk ên li wî cihî di nav xwe da dihevine. Yediylîdîz jî dibêje toponîmî di wateya teng da şaxeka zimannasîyê û bi giştî jî şaxeka onomastîkê ye ku bi gelemperî li navên taybet dikole (Yediylîdîz, 1984, r. 25). Zanista ku ji alîyê wate, kok, rastnîvîsîn, gramer, çêbûn û geşedanê ve behsa toponîman dike wek toponîmî dihê binavkirin (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 17). Li gorî Şahin jî toponîmî binbeşeka onomastîkê ye ku lê digere bê ka navên cih û waran çawa derketine holê, ew cih çawa avabûne û li ser geşedanên wan ên dîrokî lêkolînan dike (Şahin, 2013, r. 49). Li gorî Hasan Eren toponîmî zanisteka serbixwe ye û şaxeka rêzimanê ye ku hewil dide navên cihan ji alîyê avanî, wate û rayekê ve rave bike (Eren, 2018, r. 11). Wek encam mirov dikare zanista toponîmîyê wek “navwarnasî” kurdîze bike.

Şahin dibêje toponîmî, xebatên zimanî yê li ser navên taybet ên weke oykonîm, oronîm û hîdronîman vedihewîne ku li gund, bajar, welat yan jî herêmekê dihêne kirin û toponîmîyê wek du şaxan vediqetîne:

Toponîmîya Nivîskî (Yazıneradbilim): Li ser lêkolînên navên wan cihan disekine ku di berhemên edebî yê weke roman, hîkayet, destan, çîrok û tiştanokan da derbas dibin. Vê têgehê ji toponimika poetičeskaya ya rûsî pêşniyar dike. Her wiha dibêje, dibe ku ev cih cihên rasteqîn bin yan jî ji alîyê nivîskar ve hatibine afirandin û xeyalî bin.

Toponîmîya Heşîfî (Silikyeradbilim): Ew şaxa toponîmîyê ye ku li ser navê heyberên wek çîya, gir, til, mer’a, zevî, zivîng, şûn (cih), kanî, best, qelişteken şapeyê, bîr û hwd lêkolînan dike. Ev cih tenê ji alîyê şênîyên wir ve dihêne zanîn lê şênîyên cihên din nizanin lewma di nexşeyan da cih nagirin û bi rêya neqilîkirina nîş bi nîş xwe digihînin îro (Şahin, 2013, r. 49).

Li gorî vê nêrînê dikare bê gotin ku toponîmên biçûk hene û yê mezin hene û li gorî berfirehbûna erda xwe wek makrotoponîm û mîkrotoponîm dibine du kom. Makrotoponîm beranberî erdên berfireh; mîkrotoponîm beranberî erdên berteng dihê (Albayrak, 2004, r. 35). Bi gotineka din mîkrotoponîm navê cihên teng û xwezayî ku dihên zanîn îfade dike (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2248). Minkun e mirov li her cihî li yê mezin rast were lê yê biçûk di herêmekê teng da veşartî mane. Mîkrotoponîm weke oronîm, hîdronîm, oykonîm, horonîm, dromonîm, agronîm, urbonîm û drîmonîm her cure navên cihan in ku tenê ji alîyê şênîyên wî cihî ve dihêne bikarînan, di nexşeyeka çapa xwe 1/100.000 da jî cih nagirin û nîş bi nîş xwe digihînin roja me (Şahin, 2011, r. 1749).

Mimkun e ku di cihekî teng da bi hezaran mîkrotoponîm hebin. Dema li gundekî û derdora wî were nêrîn dê were dîtin ku navê her bestikê, her rezî, her tilî anku her niqteyê heye û gelek caran hemû jî ji alîyên şênîyan ve nahên zanîn. Dibe ku navê wan bihîstibin û zanibin jî lê cihê wan nizanibin. Ji ber ku rewş ev e û mîkrotoponîm jî jixwe nehatine nivîsîn, ev yek jibîrkirin û her wiha windabûna wan jî bileztir û hêsanîr dike. Valakirina gundan, koçkirin, karesatên xwezayî, êş, komkujî, mirin û tiştên bi vî awayî jî dibine sedema windabûna mîkrotoponîman (Şahin, 2011, r. 1751).

Gelek caran ne pêkan e di berhemên edebî da yan jî di xebatên teorîk da mîkrotoponîm bihên dîtin lê di vegotinên gelêrî yên li herêmekê teng da xuya dibin. Lewra ew lokal in û di nexşeyan da jî cih nabînin. Mesela mextel¹ ji bo mîkrotoponîman dibine mînakên baş. Ji ber ku ev mîkrotoponîm bêtir di hişê mirovan da xwe diparêzin divê lêkolêrên ku li ser toponîmîyê dixebitin bi rêya berhevkariya li herêmê, xwe bigihînin wan (Murzayev, vgh: Şahin, 2013, r. 49). Helbet bo mîkrotoponîman çavkanî tenê ne kes in. Lêkoler ji bo xwe bigihînin wan dikarin serî li hin çavkanîyên nivîskî jî bidin ku rola wan jî girîng e ji bo mîkrotoponîman. Kîtabet (tr: tahrir defterleri), sîcîlên şerîyeyî, lîstîkên weqfan û salname jî dibine çavkanî bo lêgerînên mîkrotoponîman (Şahin & Köse, 2014, r. 173).

Ji alîyê din ve Yusifov û Kerimov bi² giştî ji bo toponîman (û her wiha xebatên toponîmîk) wek “çavkanîyên toponîmîk” sê çavkanîyan destnîşan dikin:

Çavkanîyên Nivîskî: Di nivîsên Şimur-Akkad, Asur û Urartuyan da li ser erdnîgarîya Azerbeycanê³ hin toponîm û etnonîm hatine tomarkirin. Di sedsala destpêkê û ya navîn da hin nivîskarên ermen hin navên cografîk dane û dîsa di çavkanîyên edebî da, di nivîsên gerokan da hin navên cografîk derbas dibin.

Bîrdariyên Epîgrafîk: Ev kîtabeyên kevirîn wek çavkanîyên toponîmîk gelekî girîng in.

Nimûneyên Afirînerîya Gel (Folklor): Hin destanên qehremanî û evînê ku bi sedsalan bi awayekî bihîzbarî nîfş bi nîfş hatine veguhastin navê gelek bajar, çîya, bestan di xwe da vehewandine (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 69-72).

Her çend zanista toponîmîyê ji dawîya sedsala 19em û pê ve hatibe bikarînan jî cihgirtina meseleyên toponîmîk gelekî kevintir e ku bi taybetî di hin berhemên zanyarên yewnana antîk de cih girtine û heta weke îro jî di berhemên hinek dîroknas, zimanzan û zemînşan da hene (Albayrak, 2004, r. 16). Lewma dikare bê gotin ku toponîmî bi dîrok, ziman, cografya û çandê ra di nava têkilîyeka xurt da ye.

Fonksîyona navlêkirinê û navên cografîk di jîyana sosyal da roleka xwe ya pir girîng heye. Dema mirov li pirsên mîna “tu ji ku yî?”, “tu ji ku dihêyî?”, “tu diçî ku?”, “ev der ku der e?” û hwd bifikire, ev fonksîyon dê baştir bihê fêmkirin. Ji alîyê din ve Kerimov û Yusifov behsa pênc fonksîyonên zanista toponîmîyê dikin ku ji toponîmîstê navdar E. M. Murzayev neqil kirine:

1. Agahker,
2. Pedagojî,
3. Sazkirina navlêkirin û navguhertinê,
4. Fonksîyona navên cografîk,
5. Rastnivîsîna navên cografîk, wergerandina wan bo zimanekî din (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 20).

Şaxên Toponîmîyê û Cureyên Toponîman:

Zanista toponîmîyê navan li gorî taybetmendîyan kategorîze dike û ji bo navê her cihekî/tiştêkî şaxeka xwe li gel binbeşên xwe heye ku ev şax navê zanistê îfade dikin. Binbeş cureyên toponîman îfade dikin ku dişa di nav xwe da vediqetin. Îbrahîm Şahin wek oykonîmî, oronîmî, hîdronîmî, urbonîmî, horonîmî, drîmonîmî, dromonîmî û agroonîmî heşt şaxan ji toponîmîyê dibe (Şahin, 2013, r. 56).

Her wiha toponîman jî wek heşt cureyan destnîşan dike û wiha rêz dike: Oykonîm, oronîm, hîdronîm, urbonîm, horonîm, drîmonîm, dromonîm, agroonîm (Şahin, 2013, r. 48). Anku oykonîmî wek şaxeka toponîmîyê navê zanistê be oykonîm jî wek navê cihan (toponîm) dibine keresteyên vê zanistê.

Oykonîmî şaxeka toponîmîyê ye ku li ser navên meskenan disekine û mirov dikare wek “navmeskenasî” kurdîze bike. Ev mesken wek mal, avahî û hwd warê rûniştinê îfade dike. Ev zanist derketina holê ya meskenan, geşedana wan, teşegirtina wan û rola wan dike mijara lêkolînê (Şahin, 2013, r. 52). “Oykos” bi grekî dihê wateya mesken, war, mal û “onîm” jî dihê wateya navî (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2249). Ev cure wek *komonîm* ku li navê gund, gundik (mezra) û çewlikan dikole û wek *astîonîm* ku li navê bajaran dikole dibe du beş (Podol’skaya, vgh: Şahin, 2013, r. 52). Şahin wek “orpedyonîm” beşeka din lê zêde dike ku li ser navê zozanan dikole (Şahin, 2013, r. 52).

Oronîm ji “oros” anku çîya ku bi zimanê grekî ye û “onîma” anku nav hatîye dariştin. Cureyekî toponîman e ku navên çîya, gir, til, gelî, kendal, bor, deşt û hwd îfade dike (Murzayev; Podol’skaya; Ahmedov, vgh: Şahin, 2013, r. 52). Speleonîm beşa oronîman e ku ji “spelon (yew: şikeft)” û “onîm”ê pêk dihê û navên şikeft, zinar, kendal, bestik û hwd îfade dike ku bi awayekî xwezayî di binê erdê da çêbûne (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2251). Oronîmî jî navê zanista têkildar e ku mirov dikare wek “navçîyanasî” kurdîze bike.

Hîdronîm hem navên avên xwezayî hem navên avên çêkirî îfade dike. Ji “hîdro”ya grekî û “onîma” pêk dihê ku di rûsî da wek gîdronîm û di almanî da wek hydronym dihê zanîn (Podol’skaya; Ahmedov, vgh: Şahin, 2013, r. 53). Helbet têgeha “av”ê li gel behran; zerya, gol, çem, best û hwd jî îfade dike. Hîdronîm jî wek potamonîm (navê bestan), lîmnomonîm (navê golan), okyeanonîm (navê zeryayan) û helonîm (navê çiravan) dibe çar beş û pelagonîm (navê behran) jî beşa okyeanonîman e (Şahin, 2013, r. 53). Mirov dikare di kurdî da ji bo vê zanistê bêje “navavnasî”.

Urbonîm tiştên aîdî bajaran îfade dike ku Albayrak wek “urbanonîm” dîyar dike û dibêje ew toponîm in ku navên rez, bexçe, park, keleh, pir, avahî, meydan, rê, kuçe û hwd didine zanîn (Albayrak, 2004, r. 32). Urbonîm wek agoronîm (navê meydanan), godonîm (navê şiverêyan), gorodskoy horonîm (navê semt, mehele, zîyaret û hwd ên li bajarî) û ktemtonîm (navê sazîyan) vediqete binbeşan (Şahin, 2013, r. 54).

Horonîm ji “horo”ya grekî ku dihê wateya welat, êl, sînor û onîm pêk hatîye (Şahin, 2013, r. 54). Ew toponîm in ku navê erdên niştîmanî-îdarî-cografî didine zanîn (Albayrak, 2004, r. 32). Ji horo (yew: welat) û onîma pêk dihê û wek welat, vîlayet, herêm, bajar û hwd navên taybet ên her erda îdarî û xwezayî dîyar dike (Yavuz & Şenel, 2013, r. 246). Her wiha horonîmî jî şaxa toponîmîyê ye ku koka horonîman, derketina wan, geşedana wan, teşegirtina wan û rola wan dikole (Şahin, 2013, r. 54). Horonîm dibine du beş: Admînistratîvniy horonîm ku sînorên welat, herêm, bajar û hwd îfade dikin û di belgeyên fermî da dihêne qebûlîkirin; prîrodnîy horonîm jî wan cihan îfade

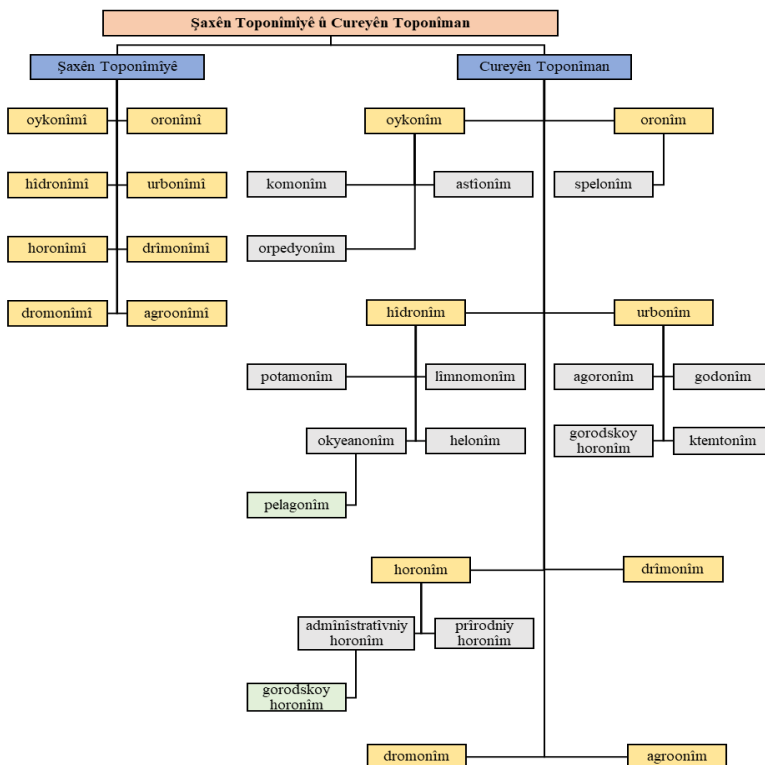
dike ku sînorên wan ê fermî nîn in lê sînorên xwezayî hene (Podol'skaya; vgh: Şahin, 2013, r. 54-55).

Drîmonîmî li ser koka drîmonîman, derketina wan, geşedana wan, teşegirtina wan û rola wan disekine (Şahin, 2013, r. 55). Têgeha drîmonîm wek drîmos (yew = daristan) + onîm anku nav hatîye dariştin (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 191). Anku drîmonîm dehl jî di nav da navên daristanan îfade dike û drîmonîmî jî navê zanista têkildar e.

Bî grekî "agros" dihê wateya "alan, erd, zevî"yê. Agroonîm bi bestina agros û onîma pêk hatîye û agroonîmî jî şaxa toponîmîyê ye ku li ser navên wan disekine (Şahin, 2013, r. 55). Agroonîm navê taybet ên erd, zevî û alanan e ku çandinî li ser wan dihê kirin. Mirov dikare navê şaxê wek "navzevînasî" kurdîze bike.

Dromonîm cureyekî toponîman e û navê taybet ê xet û rêyan îfade dike ku mirov dikare di kurdî da wek "navrênasî" jî bi nav bike. Ev rê û xet avî, hewayî, di bin erdê da û li ser erdê dibin. Ji "dromos" anku "rê"ya grekî û onîma pêk hatîye (Şahin, 2013, r. 55). Dromonîmî jî dibe navê zanistê ku şaxeka toponîmîyê ye. Rêya Hevrîşîm, Qenala Suveyşê, xeta petrolê ya Baku-Tiflîs-Ceyhanê mînak in.

Li ser kategorîzekirina toponîman, di hin cihan da toponîmîst ji hev cuda difikirin lê ger em li gorî kategorîzekirina jor şemayekê çêkin tiştekî bi vî rengî dê derkeve pêşberî me:

Wek Kevneşopîyekê Navlêkirin:

Navlêkirin, xîmekî girîng e di têkilîya mirovan da û xuya ye û ev rol ji berê heta niha her hatîye pratîzekirin. Ev navlêkirin ji bo hemû hebûnan derbasdar e. Mirovan nav hem li tiştan hem li cihan kirine. Heta berî mirovan Xwedê nav li cih û tiştan kirine. Navên cihan ew hêman in ku çand, ziman û nasname tê da bi cih dibin, îdeolojî pê dihêne şayesandin, bi rêya wan navên şexsan nemir dibin û di sêrî da Xwedê piştra jî mirovan çêkirine (Yavuz & Şenel, 2013, r. 2239).

Li gorî olên yekxwedayî Xwedê nav li tişt û gîyandaran kirine û ew hînî Ademî kirine. Bi heman awayî li gorî gelek bawerîyên pirxwedayî, navlêkirin di pêvajoya afirandinê da bûye û nav ji aliyê pêşîyan ve hatine dayîn (Emiroğlu & Aydın, 2003, r. 8).

Em tiştên li derdora xwe li gorî navên ku me dane wan vesaz dikin, li gorî navan em wan tesnîf dikin û agahîyên xwe yên der barê wan da bi navê wan îfade dikin. Bi rêya navlêkirinê wateyek li wî tiştî dihê barkirin û bi vî awayî ew tişt jî dibê xwedîyê wateyekê (Poyraz, 2004, r. 227). Çi ji bo tiştan, çi ji bo kesan, çi ji bo cihan di navbera nav û tişt, kes, yan jî cihê ku nav lê dihê kirin têkilîyeka xurt heye. Lêwra her heyber li gorî taybetmendîyên xwe navî digire. Ê ku navan bizane heyberan jî dizane, tişteke bê nav nabe, xweda jî di nav da her tişt bi navlêkirinê/bi navê xwe dibe hebûnek (Poyraz, 2004, r. 229). Ji bo hemû heyberan navlêkirin jî di çarçoveya hin qaîdeyan da pêk dihê û di vê navlêkirinê da tiştên dîyarker û sereke hene.

Dema mirovek dihê dinyayê yekem tişt ku dê û bavê wî/wê pêdivîyê pê dibin ew e ku navekî lê bikin. Wek amrazeka ku nasnameya civakî nîşan didin nav, ji bo dinyaya civakî û nasnameyê dibine referans (Çelik, 2007, r. 6). Lewma navlêkirin ne bi awayekî çawalêhato, di çarçoveya hinek qaîdeyên xwezayî da pêk dihê. Weke ku Celalettin Çelik jî dîyar dike tiştên ku navan dikine faktoreka nasname û cudabûnê û wan dikine hêmanên sembolîk; bawerîyên dînî, fikrên çandî û îdeolojîk in. Her wiha di bingeha hemû pratîkên navlêkirinê da dîn wek faktoreka sereke derdikeve pêş (Çelik, 2006, r. 40). Weke ku Örnek jî dibêje wateya navî li ber çavan dihê girtin çiku ew wate dê kesayet, karakter, dahatû û cihê zarokî/ê yê di civakê da dîyar bike. Yanî bawerî ew e ku wateya navî dê rengê xwe bide zarokê/î jî (Örnek, 1975, r. 103).

Weke her tiştê din her cihek jî navekî xwe heye û her cih bi navê xwe dihê zanîn. Çawa ku ji bo naskirina tişt û kesan nav fonksiyonel e ji bo naskirina cihan jî ev derbasdar e. Şahin û Köse wek “têgeha cografî ya mehelî” pênaseyekê ji Murzayev û Podolskayayî neqil dikin ku dibêjin cure û xuyanga teşeyekî cografîk îfade dike û bi piranî di afirandina navên cihan da dihê bikarînan û di rûsî da wek goeografîçeskîy û mestniy goeografîçeskîy; di inglîzî da jî wek generic term derbas dibe (Şahin & Köse, 2014, r. 174). Ev têgeh di navên cih û waran da wek îndîkator peywirê digirine ser xwe û hinek roja îroyîn ji aliyê her kesî ve dihêne zanîn (wek çîya, newal, av, deşt, girav û hwd) lê hinek bûne arkaîk, lewma jî ji bo ku çawanî û wateya navên cih û waran were vegotin divê toponîmîst li ser wan lêkolînan bikin (Şahin, 2015, r. 184). Ev bandora teşeyên cografîk di navlêkirinê da hem pratîk e hem kartêker e û ji ber van taybetmendîyên xwe ji aliyê mirovan ve her hatîne bikarînan. Çiku dema ku mirov tişteke salox bide, her demê bi awayekî xwezayî ji taybetmendîya herî xuya dest pê dike. Ji ber vê yekê di çanda navlêkirina cihan da rêbaza herî berbelav ew e ku ew cih navê xwe, wek kaş, zinar, çem û hwd ji objeyên cografîk ên derdora xwe bigire (Şahin, 2015, r. 186). Wê demê bi du awayan mirov dikare behsa navên cihan bike; navek bi awayê xwezayî pêk hatîye, navê

din jî ji alîyê mirovan ve hatîye lêkirin. Navê xwezayî li gorî taybetmendîyên wî cihî yên cografîk pêk dihê, navê taybet jî li gorî hin qaîdeyan çêdibe û xwe dispêre sedemekê.

Navên ku ji alîyê mirovan ve li cihan dihêne kirin dîsa weke navê şexsan ne bi awayekî çawalêhato dibin û sedemeka xwe ya mentiqî heye. Hakan Poyraz ku di çarçoveyeka felsefîk da û li gorî nêrînên feylesofan navlêkirinê dinirxîne dibêje kesê ku navî dide (onomatos) tiştêkî, li gorî xwezayîya wî tiştî navî dide û bi vî awayî nav wek navên dirust dihêne qebûlîkirin. Alîgirên Demokrîtos dibêjin erê nav ji alîyê mirovan ve li tiştan dihêne kirin lê ev navlêkirin ne bi awayekî kêfî ye, ew xwe dispêre bingeheka dîyar. Ger di navbera bêje û tiştê ku ew bêje nîşan dide da hevsengîyek nebe mirov nikare qala “wate”yê bike (Poyraz, 2004, r. 230).

Navên cihan ne nav yan jî bêjeyên ji rêzê ne, her yek wateyeka xwe heye û têkilîyeka xwe bi kesek, tiştêk yan jî bûyerekê ra heye ku paralelî vê têkilîyê ew nav çêbûye. Ev wateya ku hin caran aşkere û hin caran veşartî ye di nava xwe da hin daneyan jî vedihewîne ku ji bo ziman, sîyaset, dîrok, jîyana berê ya mirov û ajalan, kes û civakên girîng ku li wir jîyane, bûyerên girîng ku li wir rû dane û hwd dikarin roleka fonksîyonel pêk bînin. Her wiha di çarçoveya zimannasîyê da li Ewropayê li ser navê cih û waran lêkolîn hatine kirin û di encama van lêkolînan da ji bo etnîsîte, ziman û dîroka van cihan daneyên girîng hatine bidestxistin (Yağmur, 2014, r. 244). Ji bo lêkolînên di van waran da mîkrotoponîm ji makrotoponîman kartêkertir in. Çiku wek Şahin û Köse jî dîyar dikin her mîkrotoponîmek wek navnîşaneka kurt e, gelek ji wan bi hezaran salan rabirdûya wan heye û ji ber ku bi awayekî devkî hatine veguhastin di bin bandora derveyî da namînin. Lewma jî ev cure navên cihan di dîyarkirina çanda navlêkirinê û dewlemendîya zimanî da dibine keresteyên bikêr (Şahin & Köse, 2014, r. 172).

“Kes” û “navê cihan” du têgeh in ku têkilîyeka xurt di navbera wan da heye. Çiku “ji navên kesan navên cihan; ji navên cihan navên kesan dihêne lêkirin û bi vî awayî heyberên zindî û nezindî dihêne binavkirin (Gülensoy, 1998, r. 41). Anku her çend cografya di bin bandora mirov da be, ji alîyê din ve mirov jî di bin bandora cografyayê da ye ku nikare ji vê yekê bireve. Her wiha Başkan li gorî lêkolînên xwe, navlêkirina cihan wek “navên ku xwe dispêrin mercên xwezayî û fîzîkî” û “navên ku xwe dispêrin civak û mirovan di bin du serenavan da dinirxîne (Başkan, 1971, r. 241).

Di navlêkirina cihan da hin tiştên serekê ku li derdorê hene xwedîyê bandoreke xuya ne û di navlêkirinê da bikarînanana van tiştan wek rêbazekê derdikeve pêş. Yılmaz Kurt di gotara xwe da ku bi navê *Diyarbakir Sancağı Yer Adları* da weşîyaye, van xalan destnîşan dike:

Navê millet û eşîran di navlêkirina cihan da rêbazeka berbelav e.

Dema gund û taxek nû ava dibe navê serokeşîrê ku ew gund yan jî tax ava kirîye wek navê cihî derdikeve pêş.

Teşeyê cografîk ê wê derdorê di navlêkirina wî cihî da girîng e.

Navê ajalan di navlêkirina cihekî da dihê bikarînan.

Xan, qesir, şikeft yan jî zîyareteka li wir dibe navê gund yan jî gundikan. (Kurt, 2008, r. 410-414).

Evlîya Çelebî jî wek bêje li navê gelek cihan kolaye û sedema ku ew nav li wî cihî hatîye kirin vegotîye. Li gel van xalên jor wî dîyar kirîye ku hin cih bi fetihkarê xwe bi nav dibin û hin cih jî bi têkçûyîyên xwe. Ji alîyê din ve cihin hene bi kesekî/a ku li wir çêbûye bi nav bûne (Cunbur, 1984, r. 206-207). Helbet navên cihan ne tenê li gorî tiştêk yan jî

taybetmendîyeka li derdorê dibin, hin caran jî xwe dispêrîne bûyer û efsaneyan jî. Evlîya Çelebî hin navên cihan dispêre gotinek û hevokeka ku di dema fetihê da hatî gotin yan jî guherînên ku di wan da pêk hatin (Cunbur, 1984, r. 209). Ev guhertina ku ji alîyê kesê sêyem ve dihê kirin jî bêguman dê bi awayekî were pirrolekirin ku êdî ev jî vê yekê dike efsaneyek. Hin navên cihan bi demê ra dihêne guhertin, teşeyê xwe yê berê winda dikin û di teşeyê nû da dibine navê wî cihî. Hin nav hene ji bo tiştêkî li wir ku êdî hatîye xirakirin wek bîranîn dihê bikarînan, hin nav jî bi taybetî ji bo wir û bi mebesteka dîyar dihêne lêkirin (Sakaoğlu, 1984, r. 260).

Toponîmî di Vegotinên Gelêrî da:

Pêkan e ku her zanist ji bo zanistên din daneyan vehewîne û bi danûstandina li ser van daneyan, têkilîyêk di navbera zanistan da saz bibe. Bi taybetî jî têkilîyeka xurt di navbera toponîmî û folklorê da heye ku sehaya hilberîna folklorê civak bixwe ye. Bi nêrîneka din ji ber ku navlêkirina cih û waran (ku mijara toponîmîyê ye) rasterast afirandinên civakê ne, têkilîya toponîmî û folklorê têra xwe xurt e. Yanî her tişt ku dibe kereste bo toponîmîyê berîya wê jixwe keresteya folklorê ye. Wek mînak; pêşî civak nav li çiyayekî dike piştî toponîmî di çarçoveya xwe da li ser wî navî disekine û lê dikole. Bi vî awayî bixwaze nexwaze xebata li ser toponîmîyê tûşî zanista folklorê dibe. Jixwe Yusifov û Kerimov wek çavkanîyên toponîmîk sê çavkanî dîyar kirine ku yek ji van jî “nimûneyên afirînerîya gel” in. Ev çavkanî ji destanên qehremanî û evînê pêk dihên ku navên toponîman vedihewînin (Yusifov & Kerimov, 2017, r. 69-72).

Di vê xebatê da jî bi giştî fokûs li ser wan vegotinên gelêrî ye ku çavkanîyên toponîman in. Lewma divê bersiv ji wan pirsan ra were dîtîn bê ka toponîmî û vegotinên gelêrî li ku digihine hev, têkilîyeka çawa di navbera wan da derdikeve holê û çî pev dibêjin. Tam di vê xalê da dîsa du parametre derdikevine pêşberî me ku xwe dispêrin tecrûbe û çavdêrîyên me yên sehayî.

- 1- Yan navê cihekî jixwe heye (helbet em behsa dîroka vî navî nakin) û vegotineka gelêrî li ser vî navî hatîye afirandin,
- 2- Yan jî vegotineka gelêrî heye/hatîye afirandin û ew cih jî li gorî vê vegotina gelêrî bi nav bûye.

Anku yan vegotineka navê cihî heye yan jî ji navê cihî vegotinek heye. Ji ku alîyî ve lê were nêrîn dîsa heman encam derdikeve holê: têkilîyeka xurt di navbera toponîmî û vegotinên gelêrî da heye heta jê wêdetir her du ji hev dizên.

Niha ew vegotinên gelêrî dê werin pêşkêşkirin ku di çarçoveya van her du pîvanan da hatine berhevkirin. Di vir da tenê kurteya van vegotinên cih bigire ku halê wan ê dirêj di teza masterê ya bi navê “*Toponîmî di Vegotinên Gelêrî da (Li Herêmen Hezex û Nisêbînê)*” da hene. Her wiha piştî pêşkêşkirina kurteya her vegotina gelêrî analîza wê dê were kirin. Di vê nirxandinê da çarçove dê ew be bê ka ji bo kîjan cureyê toponîman dibe mînak, di nav da çî cureyên toponîman hene û ji vî alîyî ve dikeve kîjan kategorîyê da; li gorî kîjan pîvanê cihî navê xwe girtiye û taybetmendîyên kîjan vegotinên gelêrî vedihewîne.

Elo Dîno:

Li gundê Bafê yê girêdayî Hezexê, li binîya Kelha Bafê qesrek heye. Qesir di ber çem da ye û wek Qesra Elo Dîno dihê binavkirin. Li ser Elo Dîno hîkayetek dihê gotin ku ne tenê li vê herêmê li gelek herêmên kurdan belav bûye û dihê zanîn. Vebêjer Qudbedîn ev hîkayet ji Deham Acar wergirtiye û ji me ra neqil kirîye.

Tîcareta Bexda û Musilê û hemû herêmê li ser Çemê Dicleyê dihê kirin. Elo Dîno li kêleka avê qesra xwe ava dike, zîncîrekê ji vî alîyê çemî dikişîne alîyê din û her keleka ku di çemî ra derrbas dibe xercê jê distîne. Piştî demekê mîrê Cîzîra Bota ji vê rewşê hay dibe û xwe pê ne qayîl dike ku kesekî din di herêma wî da xercê bistîne. Çend caran wezîrê xwe dişîne pey Elo Dîno ku were cem mîr lê Elo Dîno naçe. Herî dawî qasidekî dişîne û dibêje ku mîr dixwaze bi te ra li hev bike. Bi vî awayî Elo Dîno dikişîne qesra xwe û bi fenekê wî digire û dixê zîndanê da. Ser milên Elo Dîno dikole û findan tê da datîne. Dema ku mîr diçe cem Elo Dîno û jê dipirsê “ma halekî ji vî halî xirabtir heye?” Elo Dîno vê bersivê dide mîr: “Erê mîrê min. Ew hal ji vî halî xirabtir e ku mêvanek were mala mirov û tiştek nebe mirov keremî mêvanê xwe bike.” Wê demê mîr fêr dike ku ji bo Elo Dîno xwe û malbata xwe xwedî bike ev yek kirîye. Fermanê dide ku zîncîrên wî werin vekirin lê êdî dereng e.

Dema jina Elo Dîno ya duyem ducanî dibîne ku mêrê wê venagere, direve û xwe li gundekî dora Çiyayê Gabarê digire. Piştî 15-16 salan ji kurê xwe ra hal û meseleyê vedibêje, xencera bavê wî dixê ber wî da û careka din berê xwe didin Cîzîra Bota. Bi ricaya ji mîrî, kurê xwe teslîmî mîrî dike û jê dixwaze ku di qesrê xwe da karekî bide kurê wê yê sêwî. Bi demê ra kurê Elo Dîno dibe zîlamê mîrî yê herî nêzîk. Piştî ku mîr ji kurik piştrast dibe, kurê Elo Dîno bi xencera bavê xwe mîrî dikujê û heyfa bavê xwe dihilîne.

Mirov dikare li ser vegotina Elo Dîno van nîrxandinan bike:

Her çend ev cih di hin vegotinên da wek kelehe were binavkirin jî li gorî agahiyên ku vebêjer Qudbedîn dide ew ne kelehe lê qesr e. Ya rastî li vî cihî ne tenê qesir di heman demê da kelehek jî heye ku ji Qesra Elo Dîno kevintir e û wek Keleha Bafê dihê binavkirin. Ew li wê nîqteyê ne ku Çemê Dicleyê û Şetê Bota dibine yek û cihêkî stratejîk e. Ji ber ku ev kelehe û qesir di heman demê da wek mala Elo Dîno dihê zanîn, mirov dikare bêje ku ew warekî rûniştinê ye û dibe oykonîmek. Navê kelehan bixwe cureyekî urbonîman dihê hesibandin lê belê şert ew e ku aîdî bajaran bin. Di vî mînakê da dihê dîtin ku ev der ne aîdî bajarekî lê cihekî xweser e lewma mirov nikare bêje urbonîm e.

Ne teqez e bê ka kelehe/qesrê navê xwe ji navê şexsî wergirtiye yan şexsî navê xwe ji navê kelehe/qesrê wergirtiye lê belê wisa xuya dike ku kelehe/qesir bi navê Elo Dîno bi nav bûye. Lewra li gorî bawerîyê Elo Dîno ew der ava kirîye ji bo armanceka dîyar. Lewma ya lojîk ew e ku mirov bêje kelehe bi şexsî bi nav bûye.

Her çend vebêjêr vê wek hîkayeyê bi nav bikin jî ji bilî hîkayeyê hin taybetmendiyên efsaneyan jî vedihewîne. Lewra ji ber ku çî rast çî xeyalî, ew der barê cih û kesekî da ye û bi cihekî dîyar ve dihê girêdan, di dema nêzîk da ye, aîdî vê dinyayê ye û leheng mirov in. Alîyê serleheng ên efsaneyî nîn in lê belê ew bi tevgera xwe di nav civakê da bûye kesekî efsaneyî ku wek Robîn Hoodê kurdan jî dihê binavkirin. Lewra wî ji dewlemandan distand û dida gelê Botanê. Ji ber ku mijar qehremanî ye û hem pexşanî û hem beşeka biçûk be jî menzûm tê da heye mirov dikare bike nav hîkayeyên gelêrî da. Li gel vê yekê vebêjer jî li gel navê rîwayetê wek hîkaye jî nav lê dîkin.

Keçika Bikezî:

Li gundê Evdika yê li ser Hezexê derbarê toponîmiya zîyaretekê da vegotîneka gelêrî hatiye berhevkirin. Lehenga sereke ya vegotinê keçikek e ku bi taybetmendîyeka xwe ya fizîkî hatiye binavkirin. Ev zîyaret di çîyayê Evdika da ye û li gorî agahîyên ku vebêjer dide ev keçik ji Evdika ye. Ew keseka pîroz û bêguneh e lê bebextî lê hatiye kirin.

Ev vegotin ne tenê li gundê Evdika li gundên derdorê jî dihê zanîn û demeka dirêj e dihê gotin. Bi taybetî van demên dawî berbelavtir bûye û bo hin xebatên modeyî jî bûye materyal ku bi vî awayî hinekî ji eslê xwe jî hatiye dûrxistin.

Vebêjer Hemed Sedîqê Seyd Tahir ku ji gundê Evdika ye dibêje ev keçik dibe metika me, heft bavan dûrî me ye û texrîben pênsed-şesed sal heye. Navê wê nayê gotin, me her “Keçika Bikezî” bihîstîye lê îxtiyarekî me digo navê wê Sedîqa ye. Li gorî neqilîkirina wî kurte bi vî awayî ye:

Keçika Bikezî ku sê birayên wê hene seyîd e û li gel malbata xwe ji gundekî seyîdan ê bi navê Bêcîrman hatiye û di Beriha Evdika da bi cih bûye. Ev keçik her roj sitilên xwe yên şîr dibe û diçe çolê. Her roj li heman cihî pezkovî lê kom dibin û şîrê guhanên xwe pêşkêşî wê dikin. Pezkovîyên ku dema mirovan dibînin direvin tenê li wê dibanin çiku ew keseka salîhe ye. Piştî demekê jinbira wê jê diheside û ji mêrê xwe ra dibêje: Xwişka te nebaşîyê bi şivanan ra dike û şîvan vî şîrî didine wê, heke na her roj vî şîrî ji ku diîne. Birayê wî jî bêyî ku li hal û meseleyê bipirse, tîrekê diavêje singa xwişka xwe û wê dikuje. Berîya ku Keçika Bikezî ruh bisipêre ji birayê xwe ra dibêje, te ez kuştim lê demekê li vir bisekine û piştra here. Piştî gavekê pezkovî tên, qilochên xwe didin bin laşê wê û dema ku xwînê dibînin mîna mirovan diqîrin. Wê demê birayê wê fêm dike ku mala xwe xirab kir lê êdî fêde nake.

Berîya hingê jî ji birayê xwe ra gotîye min li vî çîyayê bilind veşêrin û bila tu insan jî li cem min nebin lewma gora wê bi tenê ye.

Mirov dikare vê vegotinê bi vî awayî binirxîne:

Ev dever zîyaretek e ku tenê gorek lê heye ji ber vê yekê jî di eslê xwe da ne zîyaret lê hicir/hicrik e û wek cihekî pîroz dihê qebûlîkirin. Balkêş e ku ev gor neşibe gorên din ên misilmanan çiku berê wê bi awayekî tekûz ne li qubletê ye lê sedema vê yekê nayê zanîn. Ji ber ku ew zîyaretek e ji alîyê toponîmîk ve mirov dikare wek gorodskoy horonîm bihesîbîne ku cureyekî urbonîman e lê şertê aîdbûna bajarekî wê li derveyî vî cureyî dihê. Lewra divê mirov vî cihî tenê wek mîkrotopîmekê destnîşan bike. Cihî navê xwe li gorî kes û serpêhatîya wê wergirtîye ku darên wê derdorê jî wek Darên Keçika Bikezî dihên binavkirin.

Li gorî vebêjer û li gorî kesên vê herêmê ev bûyer rast e anku serpêhatîyek e ku wek mesele bi nav dikin. Der barê kes, bûyer û cihekî rast da ne lewma bi vî alîyê xwe dişibe efsaneyan. Her wiha jê dihê bawerîkirin û dihê qebûlîkirin ku ev bûyer qewimîye lê belê qala bûyer û mirovên derasayî nake. Lewma jî bi awayekî tekûz nabe mînak bo efsaneyan. Têkilîya Keçika Bikezî ya bi pezkovîyan ra derasayî û wek hêmaneka çîrokî xuya bike jî ne gelekî dûrî aqilan e û ev yek jî bi tena serê xwe têrê nake ku mirov bêje efsane yan jî çîrok e. Tevî vê yekê bi gotinên qalibgirtî dest pê nake û naqede, pexşan e û mekan jî ev dinya ye lewma ev taybetmendî jî wê ji çîrokbûnê dûr dixin.

Kelha Hêtim⁴:

Li gundê Mezra Seyîda yê Nisêbîne derbarê kelihekê da vegotineka gelêrî hatiye berhevkirin ku têkildarî toponîmiyê ye. Ev keleh ne di nava gundî da ye, li Çiyayê Bagokê ye û têra xwe jî ji gundî dûr e lê belê di aqarê Mezra Seyîda da ye. Li gorî gotinan, xwedîyê vê kelîhê kesekî bi navê Hêtim e ku di heman demê da pêşengê gelê xwe ye. “Hateme ku mezinê qebîleya Tay e helbestvanekî girîng ê serdema cahiliyyê ye û kunyeya wî Hatem bin Abdullah bin Sa’d et-Tai el-Kahtani ye. Dîroka jidayîkbûn û mirina wî nayê zanîn lê li gorî texmînan piştî çêbûna Pêxemer Mihemed bi heft salan, anku di sala 578an da mirîye” (rne.com.tr).⁵

Merdî, rasteqînî, şohret û alîyê efsaneyî yê Hêtimî di *Mem û Zînê* da jî derdikeve pêşberî me ku Ehmedê Xanî navê wî bi yê Rustemê Zal ra hildidêre. Dema Xanî di *Mem û Zînê* da pesnê kurdan dide, di malika 219an da behsê dihiîne ser destvekirîya Hêtimî ku her mîrekî kurdan dişibîne wî:

“Her mîrekî wan bi bezlê Hatem

Her mîrekî wan bi rezmê Rustem” (Dost, 2010, r. 132).

Hêtimê ku bi merdî anku destvekirîya xwe li cografayeka berfireh bi nav û deng e, di dorpêckirina kelehê da heft salan li ber xwe dide. Tam wextê ku dê bi zîrekîya xwe bi ser keve, bi îxaneta xwarzîyê xwe têk diçe lê belê ev têkçûn tiştêkî ji navdarîya wî kêmkirî ye.

Mirov diakare vê kurteyê ji vegotina vebêjêr Xelîlê Mexso derxe:

Hêtim zivistanan dihe û li herêma di navbera Çiyayê Bagokê û Nisêbînê da bi cih dibe. Ji vir ra dibêje “Wele tu xweş weten î lê hinekî teng î!” çiku miletî wî ewqasî gelek e.

Wextê ku Xwedê Hêtim dide dikin û nakin singa dêya xwe nagire. Di dawîyê da zanayek dibêje singeka dêya wî bixin devê wî û ya din jî bixin devê zarokekî din wê demê belkî bigire. Heta wisa nakin singê nagire çiku firşikê wî ji merdîyê ye ku heta îro jî Hêtim bi destvekirîya xwe dihe zanîn. Heta ku balix dibe û dibe melik jî kê çî jê bixwesta wî zêdetir dida wan.

Leşkerên siltanan heft salan keliha wî dorpêç kirine lê nekarîne dagir bikin. Piştî heft salan tu qûtê wî namîne lewma diçe ji axura dewaran hinek ceh dide hev û dike nan; şîrê dêlesegekê jî didoşe û dike mast. Vî nan û cehî dişîne nav wan leşkeran, dema ku leşker nan û mastî dibînin dibêjin “heylooo, hê li cem Hêtim bihar e, hê mast û şîr dixwe! Wele em nikarin safî bikin!” Dorpêç radibe lê heke ji nêza be heke ji bo berjewendîyên xwe be xwarzîyê Hêtim digihe leşker û hal û meseleyê ji wan ra dibêje. Li ser xayîntîya xwarzîyê wî leşker vedigere, kelîhê dagir dike û Hêtim jî dikuje.

Mirov dikare van nirxandinan li ser vê vegotinê bike:

Urbonîm ew cure toponîm in ku navê rez, bexçe, pir, keleh û hwd vedibêjin. Di vê çarçoveyê da Kelha Hêtim dibe mînakê urbonîman lê belê şert ew e ku ev cih aîdî bajaran bin. Her çend jî vî alîyî ve ev keleh ne aîdî bajarekî xuya bike û ji ber vê yekê jî pênaseyê dûr bimîne jî dîsa divê mirov wê wek urbonîmekê qebûl bike. Lewra wek ku ji neqilkirina vebêjêr jî dihe fêmkirin di dema xwe da ev keleh bixwe di statuya bajarekî da bûye.

Ji alîyê awayê navlêkirinê ve jî pîvan ew e ku cihî navê xwe ji kesî wergirtiye. Ev keleh berîya Hêtimî hebû yan jî alîyê wî ve hatiye çêkirin cihê nîqaşê ye. Lewra li gorî Süleyman Tülücü wî jîyana xwe li Gelîyê Hâîl derbas kirîye û niha jî gora wî li wir e

(Tülücü, 1997, r. 472). Heke ev agahî rast be wê demê mirov dikare bêje ku ev keleh jixwe hebûye û ev vegotina gelêrî li ser vî cihî hatîye afirandin. Helbet ev yek jî îhtîmal e lê hasilî her çawa be ya aşkere ew e ku keleh bi Hêtimî hatîye binavkirin û dihê naskirin.

Rasteqînîya lehengên mirov, mekanê dîyar û hebûna bûyerê ew taybetmendiyên vê vegotinê ne ku bi yên efsaneyan ra hevpar in. Lê çima ku derasayîbûn taybetmendîya sereke ya efsaneyan e û di vê vegotinê da jî derasayîbûn nîn e ew nabe mînak bo efsaneyan. Li gorî bawerîya gelê vê herêmê, Hêtim nêzîkî pênsed salî jîyaye ku belkî mirov karibe vê angaşê wek taybetmendîyeka derasayî binirxîne. Her wiha weke Adem û Nûh gelek kesên ku di hafizeya civakan da bi vî awayî cih girtine, laîqî temenekî dirêj hatine dîtin û bi vê angaşê bûne kesên efsaneyî. Vebêjer vê vegotinê wek “mesele” bi nav dike lewma dikare bihê gotin ku li gorî vebêjerî (û giştîyê civakê) ji rastîya wê şik û guman nîn e.

Ev vegotin jî wek destanan li ser kesekî îdeal û rêvebirê civakê ye lê belê ji ber ku şerê behs li ser e, ne di navbera lehengî û afirîdeyên derasayî da ye, wek cure li derveyî destanan jî dimîne. Ji alîyê mijarê ve bişibe Keleha Dimdimê jî sehneyên şexsan bi hûrgulî nahên vegotin, vegotin ne li gel enstrûmanekê ye û ji alîyê qebareyê ve jî li gorî cureyê destanê kurt dimîne. Her çend hîkayeteka der barê kesekî û qehremanîya wî da be jî tekst tenê pexşan e. Di hin varyantên din da beşên menzûm hebin jî varyanta ku me berhev kirî ji vî alîyê xwe ve nabe destanek.

Qesirbelek:

Gundê Nisêbînê yê bi navê xwe Qesirbelekê, navê xwe ji qesrekê digire ku îro ne li ser pîyan e û tenê wek kaviş şûna wê maye. Bêjeya “qesra belek” her wê yekê dihîne bîra mirov ku qesir bi awayê xeteka reş û yeka spî hatîye çêkirin û ji ber vê jî rengdêra belek lê dihê zêdekirin. Ev yek ji bo Birca Belek a Cizîrê jî derbasdar e ku li gorî vegotina Xelîlê Mexso jixwe têkilîya van her du cih û navan jî bi hev ra heye. Bi saloxan dîwarên qesra li vî gundî jî bi heman awayî ji xeteka reş û yeka spî pêk dihatin ku heta demeka nêzîk wek bermahî li ser pîyan bûn. Her wiha belekîya Birca Belek îro jî li ber çavan e ku mirov dikare bêje ev yek dibe stûnek bo vî fikrî. Helbet dibe ku bi rastî jî rengdêra belek ji ber rengê dîwarên wan derketibe holê lê li gorî vegotina hatî berhevkirin îhtîmaleka din derdikeve holê. Lewra bêjeya “belek” ji navê hostayê van cihan dihê ku navê wî Cihûwê Belek e. Vebêjer Xelîlê Mexso ev vegotina gelêrî ji mer a neqil kirîye ku kurteya wê wiha ye:

Wê demê navê mîrê Bota Mendelî ye. Pismamê wî Miheme darbeyê lê dikê ku di encamê da dihê sirgûnkirin û li gel xulamê xwe Silêman diçe Stenbolê. Mala ku ji xwe raa li Stenbolê digire nêzî mala keça siltanî ye. Rojekê Mendelî ji Silêman dixwaze ku jê ra çend kilamên cihê Bota bibêje. Dema ku keça siltan dengê Silêman dibihîze di bin tesîra wî da dimîne û gelekî mêraq dike bê ka ev stran ji kê ra dihên gotin. Dide pey şopa Mendelî û ku wî dibîne ne bi dilekî bi sed dilî dil dikevîyê.

Keça siltanî her êvar bi cêrîya xwe ra xwarinê dişînê mala Mendelî û serê çendekî jî hinek zêran dike binê sênîyê da lê Silêman ji Mendelî ra qet behsa van zêran nake û jixwe haya Mendelî ji keçikê jî nîn e. Silêman bi van zêran dîsa bêtî ku haya Mendelî jê çêbibe ji kurdên li Stenbolê artêşekê ava dike. Piştî demekê Frensa Stenbolê dorpêç dike. Silêman jî dibêje Mendelî alîkarîya siltanî bike lê mendelî dibêje ma çawa bikim, ne kesekî min heye ne kûsek! Wê gavê Silêman behsa artêşê ji mîrî ra dike. Mendelî bi vê artêşê şerekî baş dike û bala siltanî dikişîne. Hasilî siltan piştra keça xwe

dide Mendelî û dîsa wî wek mîr dişîne Cîzîra Bota û dibêje ma tu wek dîyarî çî ji min dixwazî. Mendelî dibêje ez tiştêkî naxwazim, tenê Cihûwê Belek bi min ra bişîne.

Cihûwê Belek li Cîzîra Bota Birca Belek ji mîrî ra çêdike ku hema bêje bi temamî di rengê qesra siltanî da ye. Mihemê vê yekê dibe guhê siltanî û dibêje te keça xwe da Mendelî lê zavayê te li vir qesreka mîna ya te çêdike, anku xwe dike hevrikê te. Li ser vê yekê siltan hêrs dibe û teftîşê dike. Di encamê da dibîne ku Miheme bêbextîyan dike çiku Mendelî qesra xwe du rêzan kêmî ya siltanî lê kirîye. Ji bo vê bebextîya wî siltan Miheme davêje Çemê Dîcleyê ku îro jî cihê lê hatîye xeniqandin wek “Gera Mîr Miheme” dihê binavkirin. Careka din Mendelî dibe mîr û di rêya vegeerê da Cihûwê Belek li gundê Qesirbelekê jî qesrekê çêdike.

Dema em bala xwe didine vê vegotinê em dibînin ku ev vegotin hem navê qesrekê hem navê gundekî vedibêje ku bi wê qesrê bi nav bûye. Çi navê qesrê çî navê gundî, ji alîyê toponîmîyê ve dibe mînaka oykonîman ku li ser navê meskenan disekine. Lê heke mirov wek navê gundî bixwe binirxîne wê demê dibe komonîm ku ew jî dîsa cureyekî oykonîman e. Ji alîyê navlêkirinê ve jî zîncîrek heye ku qesir navê xwe ji hostayê xwe anku kesekî û gund jî navê xwe ji qesrê werdigire.

Heke çêkirî be jî mirov dikare bêje ev vegotin li ser hebûna vê qesrê hatîye afirandin lewra şûn be jî bi awayekî şênber cihek heye. Yanî ne ku vegotinek jixwe heye û piştra ew cih li gorî vê vegotinê bi nav bûye; cihek heye û vegotinek li ser hatîye honan. Jixwe ne pêkan e vebêjer şadihê van bûyeran be lê wî jî pêşîyên xwe wergirtîye û neqil dike û rasterast wek “serhatî” bi nav dike. Ev jî dihê wê wateyê ku jê ne piştrast be jî di hişê xwe da wek rastîyan bi cih kirîye û wisa qebûl dike. Her wiha di kêlîya neqilkirinê da jî ev yek daye hîskirin. Lê divê neyê jibîrkirin ku bêjeya serhatî (serpêhatî) ji bo vebêjer û lîteratûrê ne heman tiştî îfade dike. Lewra li gorî destnîşankirina Necat Keskin ev nav ji bo çîrok û memoratan jî dihê bikarînan (Keskin, 2019, r. 204-205). Memorat tecrûbeyên şexsî bin û ji wan were bawerkirin jî çîrok çêkirî ne û ji bo wan cîdîyetek nayê nîşandan. Ji alîyê din ve lehengên çîrokan ajal û heyberên derasayî ne û ne girêdayî dem û mekanekî ne. Lê di vê vegotinê da leheng kesên rasteqîn in; dem xumam be jî mekan dîyar in.

Encam:

Navê her cihekî di bin sîwana şaxa eleqedar a toponîmîyê da dihê senifandin lê li ser van şaxan û çarçoveya wan konsensusêk di navbera toponîmîstan da pêk nehatîye. Hin caran toponîmîstan li ser dîyarkirina van şaxan hev rexne kirine hin caran jî bi berfirehkirin û kûrkirina lêkolînê, xebatên xwe revîze kirine. Li gorî fikrê me dîsa jî ev qad hê nekemilîye ku karibe bibe bersîveka têrker. Wek mînak gorodskoy horonîm ku cureyekî oronîman e û navên ziyaretan îfade dike lê şertê aîdbûna bajaran derdixe pêş. Weke ku di mînaka *Keçika Bikezî* da jî xuya dike, dibe ku ziyaretek bi tena serê xwe li cihekî be û ne aîdî bajar yan jî gundekî be. Lewma li gorî fikrê me divê ev şax werin zêdekirin yan jî çarçoveya wan bi awayekî zelaltir were berfirehkirin.

Heman problem ji bo cureyên vegotinên gelêrî jî derbasdar e. Di vê xebatê da me herî zêde di wê xalê da kêmanî hîs kir ku vebêjer li gel hinek îstîsnayan ji hemû cureyên vegotinan ra “mesele” yan jî “çîrok” dibêjin. Helbet asayî ye ku navlêkirina sehayî û ya teorîk hev negirin lewra tiştêkî ji rêzê ye ku haya vebêjeran ji teorîyê nebe. Li gorî çavdêrîyên xwe, di vê xalê da em dikarin bêjin heke vebêjer wan tiştên ku vedibêje ji rastîyê qebûl bike wek “mesele” û heke ne ji rastîyê qebûl bike jî wek “çîrok” bi nav dike û ev binavkirin jî têra xwe berbelav e.

Li gorî ku nav wateyê dide tiştan bêguman divê nav bixwe jî xwedîyê wateyekê be. Navlêkirin jî lêgerîna vê wateyê bixwe ye ku di çarçoveya disîplînekê da pêk dihe. Ev rê û rêçikên navlêkirinê ji bo gelek zanistên sosyo-çandî hem sehayekê vedikin hem daneyên girîng didin ku ev kevneşopî bixwe jî bi serê xwe çandek e. Çawa ku navlêkirina şexsan paralelî çand, bawerî, bîrdozî û nêrîtan e; navlêkirina cih û waran jî ji van lêgerînên mirov ne bêrî ye. Anku navê her cih û warekî jî ji bo şênîyên wî cihî (çi kevin çi nû) tiştêkî/wateyekê îfade dike ku bi vî awayî aîdîyetek saz dibe. Ev wate carinan bi çend gotinan dihe îfadekirin carinan digihîje wê qebareyê ku vegotîneka gelêrî jê derdikeve.

Navên cihan yan bi awayê xwezayî dibe ku li gorî taybetmendîyên cografîk e yan jî ji alîyên mirovan ve dihe danîn ku ew jî li gorî hin qaîdeyan e û xwe dispêrin sedemekê. Her çend bi halên xwe yê deformebûyî gelek caran tiştêkî îfade nekin jî li gorî bawerîya me, navê her cihêkî çavkanîyeka xwe heye. Ev çavkanî carinan şexsek û carinan jî rûdanek e ku di encamê da navê cihî derketîye holê. Helbet carinan cihî navê xwe ji şexsî wergirtiye, carinan jî şexs bi cihî bi nav bûye. Anku “kes” û “navên cihan” du têgeh in ku têkilîyeka bi vî awayî di navbera wan da heye: Ji navên kesan navên cihan; ji navên cihan navên kesan çêdibin.

Heman tişt ji bo rûdan/bûyerê jî derbasdar e ku encama wê dibe çavkanîya vegotîneka gelêrî. Yan jixwe vegotîneka gelêrî heye û cih û war li gorî wê navê xwe girtiye yan jî navê cih û warî heye û vegotîneka gelêrî li ser vî navî hatîye afirandin. Her du ihtîmal jî heman tiştî didin: Navê cih û waran çawalêhato çênebûne, her yek xwe dispêre wate û sedemeka maqûl.

Çavkanî:

- Albayrak, R., 2004. *Toponim Teknikleri ve Kafkasya-Borçalı Yer Adları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Anon., 2021. *rne.com.tr*.
- <http://www.rne.com.tr/portreler/hatem-i-tai/>
- Başkan, Ö., 1971. Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, rr. 237-251.
- Cunbur, M., 1984. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yer Adları*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, rr. 201-217.
- Çelik, C., 2006. Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çukurova University Journal of Faculty of Divinity)*, 6(2), rr. 39-61.
- Çelik, C., 2007. Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Bakış. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research*, 10(2), rr. 5-21.
- Dost, J., 2010. *Ehmedê Xanî Mem û Zîn Şîrove û Kurdîya Îro*. Stembol: Weşanên Avesta.
- Emiroğlu, K. & Aydın, S., 2003. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eren, H., 2018. *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T., 1998. Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış. Di nav da *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, rr. 41-48.
- Keleş, D., 1996. *Türk Adbilimi Bibliyografyası*. Ankara: Teza Lîsansa Bilind a Neçapkirî.
- Keskin, N., 2019. *Folklor û Edebîyata Gelêrî*. Stenbol: Avesta.
- Kurt, Y., 2008. Diyarbekir Sancağı Yer Adları. Di nav da B. Yedişildız & K. Tomenendal (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yer Adları-II*. Ankara: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, rr. 405-418.

- Öçal, S., 2016. *Awayê Lêkirina Navan Li Herêma Dêrikê (Lêkolîneke Onomastîk-Sosyolojîk)*. Mêrdîn: Teza Lîsansa Bilind a Neçapkirî.
- Örnek, S. V., 1975. Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma. *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı*, rr. 101-112.
- Poyraz, H., 2004. Adlandırmanın Doğası Ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Hejmar 7, rr. 226-242.
- Sakaoğlu, S., 1984. *İnsan Adlarından Kaynaklanan Yer Adlarımız*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, rr. 259-264.
- Şahin, İ., 2011. Yeradıbilimi Araştırmalarında Mikrotoponiminin Yeri, Önemi ve Araştırma Yöntemi: Tırnak Köyü (İçel/Gülınar) Örneği. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 6(1), rr. 1748-1770.
- Şahin, İ., 2013. Türkiye Yeradabiliminde Terim Ve Tür Sınıflandırması Sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(1), rr. 46-58.
- Şahin, İ., 2015. *Bir Yerel Coğrafi Terim, Çok Sayıda Toponim: Türk Dili Coğrafyasında Eşme/Espe*. Saraybosna, Bilkent Üniversitesi/Serayevo Üniversitesi, rr. 184-187.
- Şahin, İ., 2018. *Adbilim*. Çap 3. Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, İ. & Köse, S., 2014. Karaburun Silikyeradlarında (Mikrotoponimisinde) Görülen Coğrafi Terimler. *Dil Araştırmaları*, Hejmar 14, rr. 171-187.
- TDK, 2005. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tülücü, S., 1997. Hâtım et-Tâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cild 16, rr. 472-473.
- Yağmur, Ö., 2014. Höbek köyü Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49(49), rr. 243-262.
- Yavuz, S. & Şenel, M., 2013. Yer Adları (Toponim) Terimler Sözlüğü. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, Hejmar 8/8, rr. 2239-2254.
- Yediyıldız, B., 1984. *Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, rr. 25-41.
- Yusifov, Y. & Kerimov, S., 2017. *Toponiminin Esasları Üzerine Bir İnceleme*. Çap 2. Ankara: Asos Yayınları.

Kesên Çavkanî:

- Hemed Sedîqê Seyd Tahir (40), Evdika, (2018).
 Qudbedînê Emînê Hecî Tahir (39), Hezex, (2019).
 Xelîlê Mexso (81), Delavê Qesrê, (2019).

Perawêz:

- ¹ Mextel ew cih e ku kesek lê hatiye kuştin û êdî ew niqte bi wî kesî dihê binavkirin.
- ²
- ³ Ji ber ku ev kes li ser toponîmiya Azerbeycanê xebitînê wek mînak wê didin.
- ⁴ Navê vî kesî li vê herêmê wek Hêtim dihê bilevkin lê di çavkanîyê nivîskî da wek Hatem derbas dibe. Îhtîmal e ku "Hêtim" awayê tewandî be lê êdî nav bi tena serê xwe jî bi vî awayî dihê bilêvkin.
- ⁵ <http://www.rne.com.tr/portreler/hatem-i-tai/> (Dîroka gihiştinê: 01/03/2021).

Halk Toponimisi: Yer Adları ve Onlara İlişkin Sözlü Anlatımlar (İdil ve Nusaybin Yöreleri)

Özet:

Bu makalenin konusu, halk toponimisi olarak da anlandırılabilen yer ve mekan adlarıyla ilişkili halk anlatılarıdır. Başka bir deyişle ilişkili bir halk anlatısı var olan yer ve mekan isimleri araştırılmıştır. Bu halk anlatıları; belirli bir bölgede, bir saha çalışması ve bilimsel yol ve yöntemler çerçevesinde derlenmiştir. Bu anlatılar sözlü edebiyatın örnekleri olduğundan birçok folklorik kod barındırırlar. Nitekim bu anlatılar yer ve mekan isimleri ile alakalı olduğundan, doğrudan toponimi bilimi ile de bağdaştırılırlar. Toponimi bilimin anlaşılması amacı ile bu çalışmada toponiminin dalları tanıtılacak ve bu dallar bir tablo yoluyla gösterilecektir.

Bu çalışmada sunulacak dört örnekten *Elo Dîno* örneği bir saray ismine ilişkin; *Keçika Bikezî* örneği tek mezarlı bi ziyaret ismine ilişkin; *Kelha Hêtim* örneği bir kale ismine ilişkin ve *Qesirbelek* örneği de bir köy ismine ilişkindir. İsim ya da isimlendirme şeklini anlatan her halk anlatısının sunumundan sonra bir analiz yapılacak ve bu şekilde bu sahadaki yer ve mekan isimlerinin veriliş şekli ve isimlendirmenin sözlü edebiyattaki rolü az çok anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Folklor, toponimi, yer ve mekan, isim, halk anlatıları*

Folk Toponyms: Place Names and Oral Narratives Regarding Them (İdil and Nusaybin Region)

Abstract:

This article will investigate folk narratives related to place names which can also be called folk toponyms. These folk narratives were compiled within the framework of a field study and scientific methods in a specific region. Since these narratives are examples of oral literature, they contain many folkloric codes. Since these narratives are related to the names of places, they are directly associated with the science of toponymy. In order to understand the science of toponymy, in this study, the branches of toponymy will be introduced and these branches will be shown through a table.

Of the four examples that will be presented in this study, the example of *Elo Dino* is about a palace name, the example of *Keçika Bikezî* is about a visitor name with one grave, the example of *Kelha Hêtim* is about a castle name, and the example of *Qesirbelek* is about a village name. An analysis will be made after the presentation of each folk narrative describing the name or the way of naming, and in this way, the way the place names are given in this field and the role of naming in oral literature will be understood.

Keywords: *Folklore, toponymy, place, name, folk narratives.*